

Karolina Szula

Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0002-3342-6193

Nazewnictwo narzędzi medycznych w czwartej księdze *Onomastikonu* Polydeukesa

Nomenclature of Medical Tools in Book Four of *Onomasticon* by Julius Pollux

This article aims to discuss the nomenclature of medical tools in Book Four of *Onomasticon* by Julius Pollux and to assess the usefulness of this work as a source of knowledge in research on the history of medicine. The article contains an original translation that allows for a detailed analysis of the given passage. *Onomasticon* is an ancient lexicon and the only surviving work by Pollux who lived in the 2nd century CE and represented the Second Sophistic. In *Onomasticon*, he compiled ancient Greek vocabulary on various topics, including terminology relating to medical tools. The layout of the chapter is not accidental. The author divides the terms into several groups: cutting and mechanical tools, dressings, bloodletting devices and physician's office equipment. Sometimes he indicates the authors – mainly comedy playwrights – from whom he resourced the chosen vocabulary. The terminology was also drawn from lexicons. The vast majority of phrases mentioned by Pollux was used in a medical context in other literary sources and medical treatises, for example by Hippocrates and Galen. Words that appear in a medical context only in *Onomasticon* may result from the author's error or can be new evidence for the studies on ancient medicine.

Keywords: *Onomasticon*, Julius Pollux, medical tools, ancient medicine

Słowa kluczowe: *Onomastikon*, Juliusz Polydeukes, narzędzia medyczne, medycyna starożytna

Juliusz Polydeukes z Naukratis był żyjącym w II w. n.e. greckim gramatykiem i przedstawicielem nurtu zwanego Drugą sofistyką. Jedynym zachowanym do współczesności dziełem jego autorstwa jest *Onomastikon* (*Ὀνομαστικόν*) – obszerny grecki leksykon, którego treść stanowi w dużej mierze attycka terminologia ułożona kategoriami odnoszącymi się do różnych sfer życia starożytnych Greków. Dzieło jest przede wszystkim dobrym materiałem do badań nad językiem starogreckim, a szeroka tematyka jego zawartości pozwala na przeanalizowanie go również pod kątem wybranych zagadnień z zakresu kultury starożytnej, m.in. medycyny. Utwór rzadko brany jest pod uwagę podczas badań nad historią tej

dziedziny, gdyż nie dotyczy jej całościowo, nie został napisany przez twórcę obeznanego w medycynie i skupia się przede wszystkim na formach językowych. Mimo że przedstawione cechy mogą budzić pewne zastrzeżenia co do wiarygodności informacji zawartych w *Onomastikonie*, utwór ten stanowi wartościowe źródło oraz uzupełnienie wiedzy na temat historii medycyny. Należy mieć na uwadze, że autor, tworząc dzieło, bazował wyłącznie na tekstach literackich. Sporządził spis słownictwa, które pojawiło się w kontekście medycyny w innych dziełach lub w samych traktatach medycznych, m.in. u Hippokratesa, co świadczy o ich wiarygodności.

Analiza rozdziału o narzędziach medycznych opiera się na autorskim tłumaczeniu. Badanie wybranego passusu polegało na odnalezieniu użycia terminów w kontekście medycznym w innych tekstach literackich, identyfikacji poszczególnych przyrządów na podstawie kontekstu ich użycia, a także analizy etymologicznej samych terminów. W przykładzie terminy otrzymały współczesne znaczenie i są dopasowane do narzędzi używanych przez lekarzy dzisiaj, jeżeli ich znaczenie sugerowało podobne użycie. Umieszczone w artykule tłumaczenia tekstów źródłowych są wykonane przez autorkę.

Przekład wybranego rozdziału został dokonany na podstawie wydania Ericha Bethego – *Pollucis Onomasticon*¹. Oprócz klasycznego słownika Zofii Abramowiczówny do identyfikacji niektórych wyrazów wykorzystano słownik grecko-angielski Henry’ego George’a Liddella i Roberta Scotta *Greek-English Lexicon*². W artykule zostanie użyta polska transliteracja imienia autora – Polydeukes (Πολυδεύκης) – zamiast preferowanej w literaturze anglojęzycznej łacińskiej wersji imienia Pollux. Wybrana forma najlepiej oddaje brzmienie oryginalnej pisowni greckiej, jest też używana w polskich opracowaniach dotyczących literatury starożytnej³. Do tej pory *Onomastikon* był analizowany w literaturze zagranicznej wyłącznie pod kątem wybranych zagadnień m.in. z zakresu atletyki⁴, dermatologii⁵ czy stomatologii⁶. W Polsce natomiast skupiono się wyłącznie na terminologii związanej z teatrem⁷.

Juliusz Polydeukes z Naukratis

Autor *Onomastikonu* pochodził z greckiej kolonii Naukratis w Egipcie. Był synem gramatyka i kształcił się w Atenach pod okiem Hadrianosa, którego później zastąpił na stanowisku przewodniczącego szkoły retorskiej w Atenach⁸.

Informacje o jego aktywności pisarskiej można odnaleźć w innych dziełach literackich, skupiających się przede wszystkim na jego działalności oratorskiej. Podstawowym źródłem

1 *Pollucis Onomasticon*, wyd. E. Bethé, Lipsiae 1900.

2 *Greek-English Lexicon*, red. H. G. Liddell, R. Scott, Oxford 1940.

3 M. Szarmach, *Druga Sofistyka*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej. T. 2, proza historyczna – krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005 (*Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Źródła i monografie*, t. 255), s. 324.

4 J. König, *Re-reading Pollux: Encyclopaedic Structure and Athletic Culture in Onomasticon Book 3*, „The Classical Quarterly” t. 66, 2016, nr 1, s. 298–315.

5 J. H. Dirckx, *Dermatologic Terms in the Onomasticon of Julius Pollux*, „American Journal of Dermatopathology” t. 26, 2004, nr 6, s. 511–513.

6 D. Koutroumpas *Dental Terms in Julius Pollux’s The Onomasticon*, „Journal of the History of Dentistry” t. 60, 2012, nr 3, s. 120–132.

7 A. Kotlińska-Toma, *Tragedia hellenistyczna*, Wrocław 2006, s. 182–185.

8 *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 10, Stuttgart 1918, s. 773–779, s.v. Julius (398) [Bethé].

wiedzy na temat jego życia jest *Księga Suda*. Z zawartych w niej informacji dowiadujemy się, że Polydeukes nauczał w Atenach za czasów panowania cesarza Kommodusa i dożył pięćdziesięciu ośmiu lat. Dokładne daty jego urodzin i śmierci nie są znane. Z *Sudy* można dowiedzieć się również, że stworzył wiele mów pokazowych, wśród nich mowę przeciwko Sokratesowi i mieszkańcom Synopy, a także dialogi oraz epitafia na cześć cesarza Kommodusa. Żadne z powyższych dzieł nie zachowało się do czasów współczesnych⁹.

Twórczość Polydeukesa została skrytykowana przez żyjącego w tym samym okresie sofistę Frynichosa Arabiosa, który uważał, że autor *Onomastikonu* zbyt często przytacza słownictwo nienależące do dialektu attyckiego. Faktycznie Polydeukes nie stronił od terminologii z innych dialektów i odchodził od ustalonych przez sofistów norm, prawdopodobnie celem poszerzenia kanonu autorów, co wywołało krytykę¹⁰. Mimo tych oskarżeń Frynichos sam korzystał z utworu Polydeukesa podczas tworzenia własnego leksykonu – *O wyrazach attyckich* (*Περὶ Ἀττικῶν ὀνομάτων*)¹¹.

Dodatkowe informacje o życiu Polydeukesa dostarczają *Żywoty sofistów* Flawiusza Filostrata, z których można dowiedzieć się, że ojciec Juliusza postarał się o dobre wykształcenie retoryczne syna i jego edukację w dziedzinie literatury. Polydeukes według autora *Żywotów* miał być bardzo chętny do nauki i wykazywać naturalne zdolności do bycia mówcą. Nie potrafił jednak wykorzystywać ich w praktyce, a talent okazał się niewystarczający, by mógł stać się wybitnym w tej dziedzinie. Według przekazu Polydeukes znał bardzo dobrze greckie słownictwo z dialektu attyckiego, był również bardzo czytany, ale jego mowy nie charakteryzowały się jednolitością i poprawnością stylistyczną. Czasem były patetyczne, przepełnione kwiecistymi, ozdobnymi frazami, a czasem niezwykle dynamiczne. Swoim głosem miał jednak oczarować samego cesarza Kommodusa, który mianował go na stanowisko przewodniczącego szkoły retorskiej w Atenach¹². Prawdopodobnie miało to miejsce po 176 r. n.e. Świadczy o tym treść przedmowy do księgi ósmej *Onomastikonu*. Polydeukes wspomina w niej o swoich obowiązkach nauczycielskich i dedykuje dzieło cesarzowi Kommodusowi, który od 176 r. n.e. współrządził wraz z ojcem, Markiem Aureliuszem¹³.

Twórczość Polydeukesa wpisuje się w założenia nurtu zwanego Drugą Sofistyką. Nurt ten narodził się w drugiej połowie I w. n.e. i jednym z jego głównych założeń było odwoływanie się do dawnych dziejów Grecji. Obszar ten został podbity przez Rzymian w 146 r. p.n.e., a w 27 r. n.e. stał się prowincją – Achają. Mimo to sposób jej zarządzania, instytucje i obyczaje nie uległy zmianie. Nadal organizowano igrzyska, uczęszczano do teatrów i prowadzono szkoły retoryczne, które cieszyły się dużą popularnością¹⁴. Uczęszczających do szkół uczono według dawnych wzorców retorycznych. Odwoływano się do twórców działających w VI–IV w. p.n.e., a więc czasu niezwykle istotnego dla podbitej przez Rzymian Grecji, w którym miały miejsce najważniejsze dokonania militarne, momenty świetności

9 Suda s.v. Πολυδεύκης, Π 1951.

10 R. Tozi, *Polluce: struttura onomastica e tradizione lessicografica*, [w:] *L'Onomasticon di Giulio Polluce: tra lessicografia e antiquaria*, red. C. Bearzot, F.L. Gattinoni, F. Landucci, G. Zecchini, Milano 2007, s. 6.

11 T. Sinko, *Literatura grecka*, t. 3 cz. 1, Kraków 1951, s. 285.

12 Flawiusz Filostratos, *Żywoty sofistów*, tłum. M. Szarmach, Toruń 2008, s. 115–117.

13 I. Avotins, *The Holders of the Chairs of Rhetoric at Athens*, „Harvard Studies in Classical Philology” t. 79, 1975, s. 321.

14 T. Sinko, op. cit., s. 282.

i wzrost jej potęgi. Zapatrzenie Greków w przeszłość jest bardzo widoczne w ich twórczości z okresu przypadającego po I w. n.e. Przedstawiciele Drugiej Sofistyki sięgali po tematykę związaną z wydarzeniami, które miały miejsce w VI–IV w. p.n.e., m.in. do literatury pisanej w dialekcie attyckim, którym posługiwano się w tamtym czasie¹⁵. Uważa się, że Druga Sofistyka narodziła się z chęci zachowania ciągłości dziedzictwa przez Greków i pokazania swojej wyższości kulturowej. Inną przyczyną, zupełnie odwrotną, było uwielbienie przez rzymską elitę greckiego dorobku i zainteresowanie dawną kulturą Hellady¹⁶, na co ów nurt był po części odpowiedzią. Twórcy z tamtego okresu starali się czerpać materiał do swoich dzieł z dawnych, znanych autorów i na wzór wykształconych wszechstronnie pisarzy aleksandryjskich poszerzali swoją wiedzę w wielu dziedzinach nauki. Szkoły retoryczne przodowały w obszernym edukowaniu swoich uczniów w zakresie literatury, a oni sami starali się wykazać erudycją, wplatając do własnych dzieł zapożyczone z innych tekstów cytaty¹⁷. Uczono się publicznej deklamacji na różne tematy, często niezwiązane z bieżącymi wydarzeniami, głównie celem popisania się swoimi umiejętnościami retorycznymi i zabawienia publiczności¹⁸. Gatunkami charakterystycznymi dla Drugiej Sofistyki były mowy, dialogi i listy. Powstawały także zbiory przysłów, encyklopedie oraz leksykony, w których przedstawiano terminologię w dialekcie attyckim, stojącym w kontraście do powszechnie używanej w tamtym okresie *koine*¹⁹. Wśród nich znalazł się omawiany *Onomastikon*. Leksykony miały na celu wskazanie słownictwa, które według przedstawicieli Drugiej Sofistyki powinno być używane, a ich zawartość przedstawiano w różnych formach²⁰. Często wplatało słownictwo attyckie w treść dialogu, jak ma to miejsce w *Uczcie mędrców* (*Δειπνοσοφισταί*) Atenajosa, podczas której biesiadnicy poruszają różne tematy dające sposobność do wymieniania terminologii z nimi powiązanej. Zbiory attyckiego słownictwa miały również prostszą formę. Widać to na przykładzie powstałego prawdopodobnie w II w. n.e. dzieła *Wyrazy attyckie* (*Αττικαί λέξεις*) autorstwa greckiego gramatyka Eliusza Moirisa, który uporządkował słownictwo alfabetycznie i podzielił je na listę wyrazów attyckich oraz na słownictwo potocznie używane w *koine*, którego nie należy stosować²¹. W podobny sposób ułożona została treść wspomnianego już dzieła *O wyrazach attyckich* Frynichosa, w którym autor umieścił także dedykację dla Waleriusza – sekretarza cesarza Marka Aureliusza²². Dedykacje dla ważnych osobistości były często spotykanym element w twórczości sofistów, co widać także na przykładzie utworu Polydeukesa, który został zadedykowany Kommodusowi. Autor z pewnością chciał zwrócić na siebie uwagę władcy i zyskać jego przychylność. Niezachowane mowy i dialogi Polydeukesa powstały w celu popisania się umiejętnościami i warsztatem. Należy pamiętać, że adresatami tego typu dzieł były osoby wykształcone, które mogły ocenić poziom ich wykonania²³. Obeznanie w literaturze i dialekcie attyckim oraz ogrom pracy nad swoim tekstem Polydeukes ukazał

15 Ibid., s. 283.

16 Filostrat Starszy, *Obrazy*, tłum. R. Popowski, Warszawa 2004, s. 23–24.

17 Ibid., s. 25.

18 T. Whitmarsh, *The Sccond Sophistic*, New York 2005, s. 24–25.

19 Ibid., s. 42.

20 Ibid., s. 43–44.

21 Ibid., s. 44–45.

22 T. Sinko, op. cit., s. 285.

23 T. Whitmarsh, op. cit., s. 60.

w *Onomastikonie*, który już samą obszernością treści i różnorodnością tematyki wzbudzał podziw u odbiorcy.

Onomastikon

Onomastikon to obszerny leksykon zawierający terminologię przede wszystkim w dialekcie attyckim, dotyczącą różnych zagadnień z życia starożytnych Greków. Dzieło składało się z siedemnastu ksiąg, z których przetrwało do czasów współczesnych jedynie dziesięć. Ocalały tekst poskładano z czterech fragmentów zachowanych w *epitome* z IX w., która znalazła się w zbiorach Aretasa z Cezarei Kapadockiej, znanego zwłaszcza ze scholiów do *Apokalipsy* św. Jana. Do obecnej formy został złożony przez Ericha Bethego w 1900 r., który uwzględnił wszystkie istniejące rękopisy. Podczas analizy i badania *Onomastikonu* należy mieć na uwadze, że został on poskładany z fragmentów i jest niepełny²⁴. *Onomastikon* nie został do tej pory przetłumaczony w całości na żaden język współczesny. Istnieje jedynie przekład łaciński z XVI w. o tym samym tytule, który ukazał się we Frankfurcie w 1541 r., autorstwa szwajcarskiego teologa Rudolfa Gwalthera. Autor przekładu informuje we wstępie do dzieła, że postanowił podjąć się wysiłku przełożenia go na łacinę, gdyż jest przekonany, że utwór posłuży jako doskonały podręcznik do nauki nowego, interesującego słownictwa z języka starogreckiego. Przekład opatrzył objaśnieniami do niektórych ksiąg, które zebrał w osobnym dziele z 1542 r. o tytule *In Iulii Pollucis dictionarium annotationes, quibus loci quidam obscuriores et observatu digniores breviter exponuntur*. Gwalther zauważył również we wstępie, że w czasach mu współczesnych wielu uczonych ma problem z nauką starogreckiego, przez co unikają badania tekstów pisanych w tym języku²⁵. Bariera językowa to jeden z głównych powodów, dla których dzieło Polydeukesa nie zostało dokładnie przebadane. W 1608 r. powstało też wydanie dwujęzyczne w edycji Wolfganga Sebera²⁶, które zawierało łacińskie tłumaczenie Gwalthera oraz tekst grecki. Najnowsze i uznawane za najdokładniejsze wydanie autorstwa Ericha Bethego w serii *Bibliotheca Teubneriana* pojawiło się w XX w. i ukazywało się w trzech częściach: księgi I–V w 1900 r., księgi VI–X w 1931 r. oraz indeks w 1967 r.²⁷

Onomastikon nie jest typowym leksykonem. Forma dzieła przypomina notatki luźno poczynione podczas czytania różnych dzieł. Autor grupuje terminy tematycznie, lecz nie układa ich w porządku alfabetycznym, jak ma to miejsce w przypadku wspomnianych Moirisa czy Frynichosa. Nie zestawia ich także jak wspomniani autorzy z terminami, których nie powinno się używać i które stoją w sprzeczności z ustaleniami Drugiej Sofistyki²⁸. Wyrazy zazwyczaj wymienione są ciągiem, bez szerszego kontekstu i nie posiadają definicji. Tylko w niektórych przypadkach pojawia się wyjaśnienie wybranego terminu. Autor umieszcza również nieliczne cytaty, które wskazują kontekst użycia danego słowa. Cała treść *Onomastikonu* składa się z wyrazów i cytatów wypisanych z poszczególnych dzieł

24 D. Koutroumpas, op. cit., s. 121–122.

25 Polluks, *Onomasticon*, wyd. Rudolf Gwalther, Bazylea 1541, s. 3–10.

26 *Iouliou Polydeukous Onomastikon en bibliois deka. Iulii Pollucis Onomasticon, decem libris constans*, tłum. R. Gwalther, wyd. W. Seber, Francofurti 1608.

27 *Pollucis Onomasticon*, wyd. E. Bethe, Lipsiae 1900, 1931, 1967.

28 J. König, op. cit., s. 4.

literackich, ale autor tylko sporadycznie podaje informacje o utworach będących źródłem wybranych passusów. Zawartość większości ksiąg poukładana jest bez widocznego, logicznego porządku, choć w niektórych przypadkach można doszukiwać się przemyślanej kompozycji. Specyficzne grupowanie wyrazów według kategorii może nasuwać przypuszczenie, że *Onomastikon* pełnił rolę podręcznego zbioru do układania popisowych mów, w którym zawarto zestawy słownictwa na każdą okazję. Różnorodność zagadnień i autorów, z których korzystał autor może wskazywać, że chciał bardzo dokładnie przedstawić kulturę grecką, która rozkwitła w VI–IV w. p.n.e. w Atenach²⁹.

Nazewnictwo narzędzi medycznych w *Onomastikonie*

Terminologia medyczna znajduje się w kilku miejscach *Onomastikonu*: w księdze drugiej oraz księdze czwartej, która zostanie szczegółowo omówiona w dalszej części artykułu. W księdze drugiej autor zebrał nazewnictwo anatomiczne³⁰. Najpierw omawia w niej okresy życia człowieka³¹, a następnie przechodzi do poszczególnych części ciała. Zaczyna od głowy³², podaje synonimy stosowane do jej opisu, wymienia również elementy, które się na nią składają, m.in. oczy, uszy, policzki czy zęby. Polydeukes jako pierwszy podaje liczbę zębów u człowieka³³. Ostatnie rozdziały tej księgi dotyczą chrząstek, zawierają także informacje na temat tłuszczu, szpiku oraz nerwów³⁴. Oprócz terminów anatomicznych autor wymienia choroby charakterystyczne dla opisywanej części ciała. Materiał do tej księgi Polydeukes wypisał z dzieła *O nazwach części ciała* Rufusa z Efezu, greckiego lekarza, prekursora ginekologii i położnictwa, który żył na przełomie I i II w. n.e.³⁵

Księga czwarta nie jest w całości poświęcona medycynie. Zawiera ona terminologię, którą określa się greckim terminem *technē*, oznaczającym sztukę, zawód i rzemiosło. W księdze tej można znaleźć rozdziały m.in. o teatrze, sofistach, geometrii, poetach, muzyce, arytmetyce i właśnie o medycynie³⁶. Są to terminy dotyczące samego zawodu lekarza i jego odmian, wśród nich tej, którą można uznać za współczesne pielęgniarstwo³⁷. Autor wymienia synonimy nazw zawodu lekarza, potem utworzone od nich czasowniki oraz inne części mowy. Pozostałe rozdziały dotyczą narzędzi medycznych, chorób oraz terminów związanych z położnictwem³⁸.

Zawartość rozdziału o narzędziach medycznych można podzielić na kilka części, które układają się w logiczny ciąg. W pierwszym akapicie Polydeukes wymienia bez widocznego porządku narzędzia tnące oraz używane do różnych zabiegów mechanicznych, podczas których naruszana jest struktura tkanek ludzkiego ciała³⁹. Wśród tnących znalazły się skal-

29 A. Maffi, *L'Onomasticon di Polluce come fonte di diritto attico*, [w:] *L'Onomasticon di Giulio Polluce*, s. 29.

30 *Pollucis Onomasticon lib. I–V*, wyd. E. Bethe, Lipsiae 1900, 2.1–2.236.

31 *Ibid.*, 2.1–20.

32 *Ibid.*, 2.21–117.

33 D. Koutroumpas, *op. cit.*, s. 123.

34 *Pollucis Onomasticon lib. I–V*, 2.232–236.

35 D. Koutroumpas, *op. cit.*

36 *Pollucis Onomasticon lib. I–V*, 4.1–208.

37 *Ibid.*, 4.177–180.

38 *Ibid.*, 4.181–208.

39 *Ibid.*, 4.181.

pel, nożyczki oraz lancet. Z narzędzi służący do zabiegów medycznych autor wymienia obcęgi, igłę, raspator, skaler dentystyczny, szpatułkę, kleszcze ekstrakcyjne oraz sondę i lewatywę. W przypadku sondy podaje również czasownik, którym opisywana jest czynność jej aplikowania pacjentowi. Wskazuje również źródło literackie – cytat z komedii autorstwa działającego w V w. p.n.e. Frynichosa⁴⁰, w którym widoczny jest kontekst jej użycia. W przypadku innych terminów w tym akapicie teksty, z których Polydeukes korzystał, nie zostały wymienione. Zdecydowana większość słownictwa znajduje potwierdzenie w traktatach medycznych Hippokratesa oraz dziele Galena *Objaśnienia terminologii u Hippokratesa* (Γαλενοῦ τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις, *Linguarum seudictionum exoletarum Hippocratis explicatio*), w którym omówiona została terminologia pojawiająca się w *Corpus Hippocraticum*⁴¹. Jedynie trzy nazwy: lancet (gr. *hypografis*), skaler dentystyczny (gr. *odontoksestes*) oraz lewatywa (gr. *eudiaion*) w kontekście medycznym pojawiły się wyłącznie w *Onomastikonie*. Identyfikacja tych narzędzi była możliwa poprzez badanie budowy słowotwórczej terminów oraz porównanie użycia ich w innym kontekście i znaczeniu, które może sugerować działanie i wygląd przyrządu⁴².

Drugi akapit rozdziału może zostać podzielony na dwie części. W pierwszej Polydeukes przytacza słownictwo odnoszące się do opatrunków⁴³. Ich omawianie zaczyna od terminu *desma*, który pojawia się w kontekście medycznym tylko w *Onomastikonie*. Znaczenie terminu to przede wszystkim „opaska⁴⁴”, a przez Polydeukesa mogło zostać przytoczone w znaczeniu ogólnym, jako określenie zwykłego opatrunku. Słowo umieszczone na początku akapitu o bandażach może pełnić rolę tytułu wprowadzającego do tej części rozdziału. Polydeukes wymienia w nim różne rodzaje opatrunków. Są wśród nich bandaże uciskowe, gazy, bandaże wierzchnie, bandaże lniane oraz kataplazm, który jest połączeniem opatrunku z lekarstwem. W przypadku gazy (gr. *motā*) autor wymienia kolejno także różne formy wyrazów, które zostały utworzone od tego samego rdzenia: opatrywać gazą (gr. *motosai*), opatrywanie gazą (gr. *motosis*), opatrzony gazą (gr. *mototheis*). Z przytoczonego passusu można wnioskować, że autor korzystał z jakiegoś leksykonu, w którym znajdowały się przykłady różnych form wyrazowych. Polydeukes trzy razy wskazuje na komedie Arystofanesa jako źródło przytaczanych terminów. Ma to miejsce w przypadku wierzchniego bandażu (gr. *epiderma*)⁴⁵ oraz kataplazmu (gr. *kataplasma*), który pojawił się w *Starcach* (Γῆρας) tego autora. Z jego utworów przytoczył także formę imiesłowu *kataplasthen*, która oznacza czynność przykładania kataplazmu pacjentowi. Użycie pozostałe terminów w kontekście medycznym można znaleźć u Hippokratesa, Herodota i Teofrasta⁴⁶.

W drugiej części omawianego akapitu Polydeukes wymienia odkręcacz nóg (gr. *podostrobe*) oraz narzędzia, których medycy zwykli używać do upuszczania pacjentowi krwi: miszkę, nóż i bańki lekarskie⁴⁷. Omawia także synonimiczne czasowniki oznaczające cięcie.

40 Frynichos, grecki komediopisarz żyjący w czasach Arystofanesa. W 429 r. p.n.e. została wystawiona jego pierwsza komedia.

41 Teksty potwierdzające użycie terminów w znaczeniu medycznym zostały dokładniej przytoczone w załączonym do artykułu przekładzie.

42 Analiza słowotwórcza poszczególnych terminów została omówiona w przypisach do przekładu.

43 *Pollucis Onomasticon lib. I–V*, 4.181.

44 Wszystkie definicje słownikowe pochodzą z: *Greek-English Lexicon*, red. H.G. Liddell, R. Scott, Oxford 1940.

45 Wydanie Bethego podaje źródło terminu – Arystofanes, *Osy* (Σφήκες), w. 1440.

46 Teofrast, grecki uczony i filozof, znajomy Arystotelesa, pozostawił po sobie prace skupiające się na psychologii, filozofii oraz biologii.

47 *Pollucis Onomasticon lib. I–V*, 4.182–183.

Znaczeniem terminu *podostrabe* jest narzędzie tortur, a w kontekście medycznym pojawia się wyłącznie w *Onomastikonie*. Autor informuje, że instrument został użyty w komedii oraz był narzędziem lekarskim: „także odkręcacz nóg, który prostuje skręcenia, urządzenie lekarskie w komedii⁴⁸”. Urządzenie mogło pojawiać się w tego typu utworach jako narzędzie tortur ze względu na swoje bolesne działanie, które wykorzystywano do tworzenia sytuacji komicznych. Nie ma jednak poświadczenia użycia narzędzia w tekstach dotyczących zabiegów medycznych. Można zatem przypuszczać, że Polydeukes źle zrozumiał taką sytuację i wypisał termin z niezachowanej do współczesności komedii, w której bohaterowie sugerowali leczenie kogoś wspomnianym narzędziem tortur, co stwarzałoby zabawną sytuację. Istnieje również możliwość, że jednym terminem określano dwa różne przyrządy. W akapicie Polydeukes umieszcza także informacje znalezione u komediopisarza Aleksisa⁴⁹, który dno miski nazywa *pternis*. Termin ten pojawia się wyłącznie u tego autora i trudno wywnioskować jego znaczenie oraz od jakiego słowa została utworzona jego forma. W przypadku baniek lekarskich autor przytacza cytaty z niezachowanej komedii komika Kratesa⁵⁰, w której zostało opisane ich użycie. Terminy oznaczające miskę, nóż oraz bańki lekarskie zostały użyte w kontekście medycznym w dziełach Hippokratesa oraz Platona.

W ostatniej części omawianego rozdziału Polydeukes wymienia maść woskową, o której można przeczytać u Arystofanesa w *Acharnejczykach* (*Ἀχαρνεῖς*). Umieszcza także cytaty z *Chirurgii* (*Τραυματῖα*) Antyfanesa⁵¹ omawiający wyposażenie gabinetu lekarskiego, do którego zaliczane są kielichy z brązu, puszki na maści, kubeczki, bańki lekarskie oraz podstawki⁵². Wymienione w niniejszym passusie terminy oznaczające kielichy i podstawki pojawiają się wyłącznie u cytowanego Antyfanesa. Kubeczki i puszki na maść znajdują potwierdzenie użycia w kontekście medycznym w *Acharnejczykach* Arystofanesa.

Wnioski

Omawiany rozdział o narzędziach medycznych w czwartej księdze *Onomastikonu* stanowi uzupełnienie wiedzy na temat przyrządów stosowanych przez starożytnych medyków. Mimo że leksykon nie dotyczy w całości medycyny, a i jego autor nie był wykształcony w tym kierunku, w dziele zawarte jest wiele informacji, które można uznać za przydatne w badaniach nad historią tej dziedziny. Terminologia związana z nazewnictwem narzędzi, którą przytacza Polydeukes, nie opiera się wyłącznie na nazwach samych przedmiotów. Wymienia on także czasowniki, które używane były do opisywania poszczególnych zabiegów, m.in. aplikowania pacjentowi sondy, rozcinania czy stawiania baniek. Układ rozdziału również nie jest przypadkowy i można wyodrębnić w nim grupę narzędzi służących do cięcia i zabiegów mechanicznych, opatrunki, zestaw narzędzi do upuszczania krwi

48 „καὶ ποδοστράβη δ' ἢ τὰ στρέμματα κατευθύνουσα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἐργαλεῖον ἰατρικόν”, *ibid.*, 4. 183.

49 Aleksis, komediopisarz żyjący w latach ok. 372–270 p.n.e., wuj Menandra. Jego dorobek w postaci 245 sztuk zalicza się do komedii średniej. W 347 r. zwyciężył w Dionizjach.

50 Krates, komediopisarz, którego działalność przypada na 1 poł. V w. p.n.e., a jego debiut na 450 r. Uznawany jest za przedstawiciela komedii starej.

51 Antyfanos, komediopisarz, który swoją działalność rozpoczął po 385 r. p.n.e. w Atenach, jego twórczość była nagradzana 13 razy i zachowała się jedynie fragmentarycznie.

52 *Pollucis Onomasticon lib. I–V*, 4. 183.

oraz wyposażenie gabinetu lekarza. Polydeukes pozyskuje terminologię z różnych źródeł literackich. W omawianym rozdziale powołuje się przede wszystkim na dzieła komików działających w VI–IV w. p.n.e., a zatem okresie świetności Grecji. Wśród nich znalazły się nieznanne z tytułu twory Frynichosa, Aleksisa, Kratesa, a także *Chirurgia* Antyfanesa oraz *Starcy* Arystofanesa. W przypadku pozostałych terminów można jedynie domniemywać, skąd autor je pozyskał. Z budowy niektórych passusów wnioskuje się, że autor korzystał z leksykonu, z którego wypisał formy wyrazowe utworzone od wspólnego rdzenia. Ma to miejsce w przypadku terminu oznaczającego gazę (gr. *mota*). Podaje również synonimy do czasownika oznaczającego cięcie.

Wymienione w rozdziale terminy używane są w wielu kontekstach, ale mają też znaczenie medyczne. Zdecydowana większość przytoczonego nazewnictwa pojawia się w dziełach Hippokratesa m.in. w traktacie *O ranach głowy* (*Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων, De capitis vulneribus*), *O lekarzu* (*Περὶ ἰητροῦ, De medico*), *O żywieniu w ciężkich chorobach* (*Περὶ διαίτης ὀξέων, De diaeta in morbis acutis*), *O urazach wewnętrznych* (*Περὶ τῶν ἔντος παθῶν, De affectionibus interioribus*), *O naturze kobiety* (*Περὶ γυναικείης φύσιος, De natura muliebri*) oraz dziele Galena *Objaśnienia terminologii u Hippokratesa* (*Γαλενοῦ τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξηγήσις, Linguarum seu dictionum exoletarum Hippocratis explicatio*), który omawia terminologię medyczną. Stanowi to argument za tym, że *Onomastikon* powinien być uznawany za źródło informacji z zakresu medycyny. Część terminów znajduje potwierdzenie użycia w kontekście medycznym w literaturze, która nie porusza tego tematu całościowo. Są to przywołane przez Polydeukesa dzieła wspomnianych komediopisarzy, ale też dialog *Do nieuka stosy ksiąg skurującego* (*Πρὸς τὸν ἀπαιδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον, Adversus indoctum*) Lukiana, *Timajos* (*Τίμαιος*) Platona, *Dzieje* (*Ἱστορίαι*) Herodota, *Przyczyny powstawania i rozwoju roślin* (*Περὶ φυτῶν ἱστορία, Historia plantarum*) Teofrasta oraz *Zoologia* (*Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία, Historia animalium*) Arystotelesa.

Część słownictwa pojawiającego się w *Onomastikonie* trudno odnaleźć w tekstach medycznych. Są to: lancet (gr. *hypografis*), skaler dentystyczny (gr. *odontoksestes*), lewatywa (gr. *eudiaion*), bandaż (gr. *desma*) oraz odkręcacz nóg (gr. *podostrabe*). Na podstawie analizy ich budowy słowotwórczej oraz użycia w innym kontekście można domniemywać, jakiego rodzaju narzędzia oznaczają. Termin *podostrabe*, który w omawianym rozdziale ze względu na jego budowę słowotwórczą został przetłumaczony jako „odkręcacz nóg”, oznacza przede wszystkim narzędzie tortur. Polydeukes sugeruje jednak, że przyrząd pojawiał się w komedii jako przyrząd lekarski. Można zatem sądzić, że istniało narzędzie medyczne o podobnym działaniu lub autor źle zrozumiał sytuację komiczną, w której prawdopodobnie sugerowano „leczenie” pacjenta narzędziem tortur.

Brak potwierdzenia użycia wspomnianych terminów w znaczeniu medycznym w innych tekstach nasuwa hipotezę, że Polydeukes mylnie zinterpretował ich zastosowanie. Mógł jednak korzystać z traktatów o zabiegach przeprowadzanych przez lekarzy oraz innych dzieł, które nie zachowały się do współczesności, a w których słowa te określały przedmioty używane przez medyka. Omawiane terminy stanowią zatem nowy element w dziedzinie badań nad historią medycyny, w szczególności narzędzi lekarskich. Należy jednak podchodzić do tego wniosku z pewną rezerwą i mieć na uwadze nie tylko brak odpowiedniego wykształcenia autora w sztuce medycznej, lecz także fakt, że często sięgał on do dzieł komediopisarzy, w których w celu stworzenia sytuacji komicznej używano przedmiotów niezgodnie z ich przeznaczeniem. Mimo to nazewnictwo narzędzi medycz-

nych przytoczone przez Polydeukesa, wyjąwszy kilka przypadków, znajduje potwierdzenie w tekstach z zakresu tej dziedziny nauki, co świadczy o wiarygodności dzieła jako źródła do badań nad historią medycyny. Tego typu terminy poszerzają stan naszej obecnej wiedzy na temat medycyny starożytnej. Omawiany rozdział stanowi zatem ciekawe uzupełnienie innych, medycznych tekstów starożytnych.

Załącznik – przekład rozdziału o narzędziach medycznych z czwartej księgi *Onomastikonu* Polydeukesa (4.181–183)

IV.181. O narzędziach lekarskich

Narzędzia lekarskie: skalpel⁵³, nożyczki⁵⁴, obcęgi⁵⁵, szpaułka⁵⁶, sonda⁵⁷, lancet⁵⁸, igła⁵⁹, raspator⁶⁰, skaler dentystryczny⁶¹, kleszcze ekstrakcyjne⁶², lewatywa⁶³, [czasownik] *melosai* – wkładać sondę, od komika Frynichosa:

- 53 Skalpel, gr. *smile*, oznacza również nóż, w kontekście medycznym termin został użyty przez Lukiana: „Uprawiają swoją sztukę [posługując się] pudełkami z kości słoniowej, srebrnymi bańkami i skalpelami połączanymi”, Lukian, *Do nieuka stopy ksiąg skupującego* (*Adversus indoctum*), 29.
- 54 Nożyczki, gr. *psalis*, słowo w kontekście zabiegów kosmetycznych zostało użyte u Arystofanesa: „Brzytwa, lustro, nożyczki, maść woskowa, soda”, Arystofanes, frg. 320 Kock. O zastosowaniu nożyczek w zabiegu medycznym wspomina łaciński autor Celsus: „Po wprowadzeniu jelita bada się sieć, z której, jeśli część jaka już umarła i poczerniała, odcina się ją nożyczkami”, Celsus, *O lecznictwie ksiąg ośmioro* (*De medicina*), 7.5.2B.
- 55 Obcęgi, gr. *tomeus*, terminem określa się przede wszystkim narzędzie tnące, rozdzielające oraz nóż szwowski. Pojawia się w liczbie mnogiej *tomeis* w księdze drugiej *Onomastikonu* (2.91), w rozdziale poświęconym zębom i oznacza siekacze, których zadaniem jest odcinanie kawałków jedzenia. W znaczeniu medycznym terminem tym określa się obcęgi, co zostało wytłumaczone przez Galena w dziele, w którym wyjaśnia słownictwo pojawiające się u Hippokratesa: „*tomeus* nazywa się narzędzie żelazne, mające szczypcę, którym rzemieślnicy mają zwyczaj używać do wyrwywania gwoździ oraz innych elementów”, Galen, *Objaśnienia terminologii u Hippokratesa* (*Linguarum seu dictionum exoletarum Hippocratis explicatio*), 19.46.
- 56 Szpaułka, gr. *otoglyfis*, użycie przedmiotu jako narzędzia kosmetycznego jest potwierdzone w zachowanym fragmencie twórczości komika Platona, którego Polydeukes cytuje w drugiej księdze *Onomastikonu* (2.83): „Chwyciwszy szpaułkę, czyścił uszy”.
- 57 Sonda, gr. *mele*, termin został użyty przez Hippokratesa: „Zbadaj wzrokiem odsłoniętą kość, a jeśli nie, przebadaj ją sondą”, Hippokrates, *O ranach głowy* (*De capitis vulneribus*), 10.
- 58 Lancet, gr. *hypografis*, termin w znaczeniu medycznym pojawia się wyłącznie w *Onomastikonie*. Został wspomniany również w księdze siódmej (7.128), gdzie jest wymieniony jako przyrząd do pisania na tabliczce (rodzaj rylca), który miał zaostroszony koniec służący do pisania. Narzędzie używane do celów medycznych mogło wyglądać bardzo podobnie. Ostry koniec służył do wykonywania precyzyjnych nacięć lub nakłuć w celu przebicia m.in. wrzodów czy pęcherzy. Biorąc pod uwagę jego charakterystyczne cechy, można uznać, że jest to lancet – nóż o obustronnym ostrzu, zakończonym ostro, używany do robienia nacięć.
- 59 Igła, gr. *belone*, termin pojawia się we wspomnianym dziele Galena: „*kyar* – [inna nazwa] oczka igły”, Galen, *Objaśnienia terminologii u Hippokratesa*, 19.115.12.
- 60 Raspator, gr. *ksyster*, oznacza również skrobaczkę, w kontekście medycznym został użyty przez Hippokratesa: „Zdaje się, że grot wszedł do kości i [ją] uszkodził, należy zeszkrobać raspatorem [kość] w głęb i na długość”, Hippokrates, *O ranach głowy*, 14.
- 61 Skaler dentystryczny, gr. *odontoksestes*, termin pojawia się wyłącznie w *Onomastikonie*. Zastosowanie narzędzia można wnioskować z budowy słowa: *odus* – „zab” oraz por. wcześniej przytoczoną skrobaczkę. Narzędzie mogło służyć do skrobania powierzchni zęba. Współcześnie podobne zastosowanie ma skaler dentystryczny.
- 62 Kleszcze ekstrakcyjne, gr. *odontagra*, termin został użyty przez Hippokratesa: „Zatem w gabinecie lekarskim [są takie] niezbędne narzędzia i należy wiedzieć, jak ich używać. Zdarza się używać kleszczy ekstrakcyjnych oraz kleszczy do chwywania języczka”, Hippokrates, *O lekarzu* (*De medico*), 9.
- 63 Lewatywa, gr. *eudiaion*, forma od greckiego *eudaios* tłumaczonego jako dziura w statku, przez którą wlewa się woda. Narzędzie medyczne określone tym samym terminem mogło mieć podobne cechy – posiadać otwór, przez które wydostawały się wydzieliny. Słowo w kontekście narzędzi medycznych pojawia się wyłącznie u Polydeukesa i zostało uznane za lewatywę, por. L.J. Bliquez, *The Tools of Asclepius: Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Leiden – Boston 2015, s. 209.

Po włożeniu sondy, zwymiotuj, bo jesteś pełen flegmy.

Również bandaż⁶⁴, bandaże uciskowe⁶⁵, gazy⁶⁶, opatrywać gazą, opatrywanie gazą, opatrzony gazą. Również u Arystofanesa: wierzchni bandaż oraz kataplazm⁶⁷ w *Starcach* i kawałek Inianego płótna⁶⁸ – bandaż wierzchni. Bandażami Inianymi nazywa się tkaninę Inianą i kataplazm z lekarstwem u Arystofanesa, również czasownik – przykładać kataplazm.

182. Opatrunek z medykamentem⁶⁹, także odkręcacz nóg⁷⁰, który prostuje skręcenia, urządzenie lekarskie w komedii, miska, której dno Aleksis nazywa *pternida*⁷¹, nóż⁷², [którego używano do] rozdzielania⁷³, jak piszą nowi komicy. W ten sposób jedni [czynność tę określali czasownikiem] ranić⁷⁴, drudzy obecnie używają [czasownika] nacinać⁷⁵.

183. I również bańki lekarskie⁷⁶ u komika Kratesa:

Lecz przyłożę tobie bańki, przytrzymaj, a ja rozdzielę.

- 64 Bandaż, gr. *desma*, oznacza opaskę. W znaczeniu medycznym słowo pojawia się tylko w dziele Polydeukesa, zatem można jedynie domniemywać jego znaczenie w tym kontekście. Może oznaczać zwyczajny bandaż.
- 65 Bandaże uciskowe, gr. *telamones*, oznacza również „skórzany rzemień” oraz „opaskę do przewiązywania głowy lub włosów”. U Herodota pojawiają się jako bandaż: „Lecząc jego rany mirrą i **bandażując opaskami** z płótna byssosu”, Herodot, *Dzieje (Ἱστορίαι)*, 7.181.9. U późniejszych autorów m. in. Orybazjusza (nawornego lekarza żyjącego na przełomie III i IV w. n.e.), terminem tym nazywano opaski uciskowe, które stosowano podczas upuszczania krwi, por. L.J. Bliquez, op. cit., s. 271.
- 66 Gazy, gr. *mota*, jest to forma greckiego rzeczownika *mosos*, który oznacza rodzaj opatrunku, szarpanego płótna przykładanego na rany, który miał chłonać wydzieliny. W takim kontekście użył go Hippokrates: „Następnego dnia, gdy zdejmiesz **gazę**, obejrzyj kość”, Hippokrates, *O ranach głowy*, 14.
- 67 Kataplazm, gr. *kataplasma*, jest to rodzaj okładu z wilgotnym wypełnieniem w postaci otrębów lub tłuczonych ziaren. We wcześniejszym rozdziale dotyczącym sztuki medycznej, który można znaleźć w tej samej księdze (4.182), Polydeukes cytuje fragment ze *Starców* Arystofanesa. Tekst został użyty w kontekście opisu metody używania okładów do leczenia oczu: „Przykładać **kataplazm** i rozprowadzić, namaścić i naznaczyć. Arystofanes w *Starcach* mówi: «Cierpiąc na zapalenie oczu rok temu najpierw miał się źle, potem został posmarowany przez lekarza». W przytoczonym fragmencie z poprzedniego rozdziału pojawia się czasownik *kataplassai* od *kataplasso*, które oznacza „przykładać kataplazm”. Wynika z niego, że kataplazm był czymś, co rozsmarowywano jak maść lub stosowano jako okład.
- 68 Kawałek Inianego płótna, gr. *othonion*, w kontekście medycznym termin pojawia się u Hippokratesa: „Niektórzy czynią w ten sposób, żeby cierpiący nie pił żadnego jęczmienia, bo zrobi się tym dużą krzywdę, podają precedzony przez **kawałek Inianego płótna kleik**”, Hippokrates, *O żywieniu w ciężkich chorobach (De diaeta in morbis acutis)*, 7.
- 69 Opatrunek z medykamentem, gr. *peripton aleksifarmakon*, terminem określa się wszelkiego rodzaju lekarstwa. W tym znaczeniu pojawia się u Teofrasta: „Mają okrągły korzeń podobny do cebuli, liść taki jak cebula morska. Używa się ich jako **medykament** i w celach magicznych”, Teofrast, *Przyczyny powstawania i rozwoju roślin (Historia plantarum)*, 9.19.2.
- 70 Odkręcacz nóg, gr. *podostrabe*, z budowy słowa: *pus* – „stopa” oraz *strefo* – „obracać”, można wywnioskować działanie narzędzia. W znaczeniu medycznym pojawia się wyłącznie w *Onomastikonie*.
- 71 Gr. *pternis*, znaczenie nieznane, termin pojawia się wyłącznie u Aleksisa, który nazywa nim dno miski.
- 72 Nóż, gr. *machaira*, termin oznacza zwyczajny nóż. W kontekście medycznym został użyty przez Hipokratesa: „Jeśli obrzęk pojawił się na mosznie, udach i goleniach, należy ponacinać bardzo ostrym **nożem** w miejscu największego obrzęku”, Hippokrates, *O urazach wewnętrznych (De affectionibus interioribus)*, 22.
- 73 Gr. *apeschadzon*, forma od czasownik *aposchadzein* – „nakłuwać, otwierać żyłę”, użycie w tym kontekście można znaleźć u Arystotelesa: „Dlatego **po otwarciu** tej żyły lekarze uwalniają wątrobę od bólu”, Arystoteles, *Zoologia (Historia animalium)*, 630a.
- 74 Gr. *amyssein*: „nakłuwać, ranić”, czasownik w znaczeniu medycznym pojawia się u Hippokratesa: „Leczenie białych upławów: usuwa się białawe, bladeżółte [upławy] i kiedy oddaje mocz, szczypie i **kłuje**, i może powodować ropienie macicy”, Hippokrates, *O naturze kobiety (De natura muliebri)*, 117.
- 75 Gr. *kataschadzein*: „nacinać, otwierać nacięciem”, czasownik w kontekście medycznym został użyty przez Hipokratesa: „Jeśli obrzęk pojawił się na mosznie, udach i goleniach, należy **ponacinać** bardzo ostrym nożem w miejscu największego obrzęku”, Hippokrates, *O urazach wewnętrznych*, 22.
- 76 Bańki lekarskie, gr. *sikyā*, w odniesieniu do zabiegu medycznego termin pojawia się u Platona: „Tego, co się dzieje przy stawianiu **baniek lekarskich**”, Platon, *Timajos (Τίμαιος)*, 79e.

Wśród lekarzy mówi się o maści woskowej⁷⁷, [o której pisał] Arystofanes: „Kawałki płótna, maść woskową przygotować”. U Antyfanesa w *Chirurgii* takie [narzędzia są wymienione] z medycznego sprzętu:

Wyposażył najlepszy gabinet lekarski w kielichy⁷⁸ całe wykonane z brązu, puszkki na maści⁷⁹, kubeczki⁸⁰, bańki lekarskie, podstawki⁸¹.

Bibliografia

Źródła

- Aristotle, *History of animals: Books VII–X*, wyd. i tłum. D.M. Balme, Cambridge, MA – London 1991.
- Aristophanes, *Comoediae*, wyd. F.W. Hall, W.M. Geldart, t. 1–2, Oxonii 1953–1956.
- Filostrat Starszy, *Obrazy*, tłum. R. Popowski, Warszawa 2004.
- Flawiusz Filostratos, *Żywoty sofistów*, tłum. M. Szarmach, Toruń 2008.
- Galen, *Linguarum seu dictionum exoletarum Hippocratis explicatio*, [w:] *Galenii opera omnia*, t. 19, Hildesheim 1965, s. 62–157.
- Herodotus, wyd. T.M. Page, E. Capps, W.H.D. Rouse, tłum. A.D. Godley, t. 2–3, London – New York 1928.
- Hippocrates, wyd. T.E. Page, E. Capps, W.H.D. Rouse, L.A. Post, E.H. Warmington, tłum. E.T. Withington, t. 2–3, London – Cambridge, MA 1959.
- Julii Pollucis *Onomasticon decem libri constans*, adiecta interpretatio Rudolphi Gwaltheri, Francofurti 1608.
- Lucianus, wyd. I. Bekkerus, t. 2, Lipsiae 1853.
- Plato, *Timaeus*, [w:] *Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles*, wyd. J. Henderson, tłum. R.G. Bury, t. 9, Cambridge, MA 1929.
- Pollucis *Onomasticon lib. I–V*, wyd. E. Bethe, Lipsiae 1900.
- Pollucis *Onomasticon lib. VI–X*, wyd. E. Bethe, Lipsiae 1931.
- Suidae Lexicon Graece et Latine*, wyd. G. Bernhardt, t. 2, Halis et Brunsvigae 1853.

- 77 Maść woskowa, gr. *kerote*, termin pojawia się w tekście medycznym u Hipokratesa: „Więc umocował [pewien] rodzaj bandaży podobny do bardzo często używanych, leczyl maścią woskową i kawałkami miękkiego płótna”, Hippokrates, *O medyku*, 14.
- 78 Kielichy, gr. *luteriois*, forma dat. pl. od *luterion*, termin oznacza rodzaj kielicha lub naczynia, a w znaczeniu medycznym pojawia się tylko u Antyfanesa cytowanego przez Polydeukesa.
- 79 Puszki na maści, gr. *eksaleiptrois*, forma w tekście to dat. pl. od *eksaleiptron*. Termin występuje u Arystofanesa: „Podtrzymaj tutaj puszkę na maść, kobieto”, Arystofanes, *Acharnejczycy* (*Ἀχαρνεῖς*), w. 1063.
- 80 Kubeczki, gr. *kylichnisi*, forma dat. pl. od *kylichne*. Termin w kontekście medycznym został użyty przez Arystofanesa: „A ja dam ci kubeczek maści, żebyś wysmarował wrzody na goleniach”, Arystofanes, *Ryccerze* (*Ῥιππεῖς*), w. 906.
- 81 Podstawki, gr. *hypothetoisin*, forma dat. pl. od *hypotheton*: „umieszczony pod”. Z budowy słowa: *hypo* – „pod” oraz *tithemi* – „kłaść” można wnioskować, że termin oznaczał podkładkę lub rodzaj miski, którą podkłada się kończynę pod pacjenta, np. gdy medyk puszcza mu krew. W znaczeniu medycznym pojawia się jedynie u Antyfanesa.

Literatura przedmiotu

- Abramowicz Z., *Słownik grecko-polski*, t. 1–4, Warszawa 1958–1965.
- Avotins I., *The Holders of the Chairs of Rhetoric At Athens*, „Harvard Studies in Classical Philology” t. 79, 1975, s. 313–324, DOI 10.2307/311142.
- Bliquez L.J., *The Tools of Asclepius: Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Leiden – Boston 2015, DOI 10.1163/9789004283596.
- Dirckx J.H., *Dermatologic Terms in the Onomasticon of Julius Pollux*, „American Journal of Dermatopathology” t. 26, 2004, nr 6, s. 511–513, DOI 10.1097/00000372-200412000-00012.
- Greek-English Lexicon*, red. H. G. Liddell, R. Scott, Oxford 1940.
- L’Onomasticon di Giulio Polluce: tra lessicografia e antiquaria*, red. C. Bearzot, F.L. Gattinoni, F. Landucci, G. Zecchini, Milano 2007.
- König J., *Re-reading Pollux: Encyclopaedic Structure and Athletic Culture in Onomasticon Book 3*, „The Classical Quarterly” t. 66, nr 1, s. 298–315, DOI 10.1017/S0009838816000331.
- Kotlińska-Toma A., *Tragedia hellenistyczna*, Wrocław 2006.
- Koutroumpas D., *Dental Terms in Julius Pollux’s The Onomasticon*, „Journal of the History of Dentistry” t. 60, 2012, nr 3, s. 120–132.
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. 10, Stuttgart 1918, s. 773–779.
- Szarmach M., *Druga Sofistyka*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej. T. 2, proza historyczna – krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005 (*Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Źródła i monografie*, t. 255), s. 323–346.
- Whitmarsh T., *The Second Sophistic*, New York 2005.

Karolina Szula, studentka filologii klasycznej na Instytucie Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych na Uniwersytecie Wrocławskim. Początkująca badaczka historii medycyny. Jej głównym zainteresowaniem naukowym są starogreckie i łacińskie teksty medyczne.
e-mail: szula.karolina@gmail.com

Data zgłoszenia artykułu: 13 grudnia 2020

Data przyjęcia do druku: 6 lutego 2021